

УДК 94 (477) "1939/1945"

Крамарчук Т.Д.

Українці в Башкирії у роки Другої світової війни

З початком німецько-радянської війни (1941-1945 рр.) великих розмірів набула евакуація населення та матеріальних цінностей з України. Башкирія в цей період стає однією з тилкових баз.

Більш як сто евакуйованих промислових підприємств із західних районів СРСР перебазувались до Башкирської АРСР. Це були підприємства машинобудування, електротехнічної, хімічної промисловості. У Башкирії було розміщено понад 20 підприємств з України, у тому числі Донецький і Слов'янський содові, Одеський верстатобудівний, Харківський електромеханічний, Ізюмський паровозоремонтний, Полтавський та Шепетівський цукрові та ін.

Наприкінці 1941 р. у Башкирській АРСР розмістилось 270 тисяч евакуйованих з України, Білорусії, Молдавії, Литви, Латвії, Естонії, ряду областей Російської Федерації – люди більш як 30 національностей. До республіки прибуло 30 дитячих закладів, у яких налічувалось три тисячі дітей [1].

У роки Другої світової війни у Башкирії тимчасово розмістилась і почала працювати Академія наук Української СРСР (1941-1943 рр.). Українські вчені прибули до Башкирії у липні-серпні 1941 р. Спочатку Академія розмістилась у кількох приміщеннях. У травні 1942 р. їй надано велике приміщення – Будинок професійних спілок, де розгорнули свою роботу більшість інститутів. Було виділено необхідні транспортні засоби; науковців і членів їх сімей забезпечили житлом. Вчені та їх родини оселилися у найкращому готелі "Башкирія". У травні 1942 р. для дітей працівників Академії було відкрито дитячий садок на 100 місць [2].

Після переїзду до Башкирії відбулось об'єднання ряду близьких за профілем інститутів Академії наук УРСР. Наукові сили було зосереджено у 15 установах, що входили до складу чотирьох відділень: фізико-математичних і хімічних наук; технічних наук; біологічних наук; суспільних наук.

У 1942 р. інститути Академії наук України підтримували науково-виробничі зв'язки з 48 наркоматами та іншими керівними органами БАРСР, 107 промисловими підприємствами та електростанціями, 19 геолого-розвідувальними організаціями, 39 науково-дослідними і 69

лікувальними закладами.

У 1941 р. в Башкирії було вжито ряд заходів по створенню поліграфічної бази для наукових та культурних закладів Української РСР. Це дало можливість розгорнути видавничу діяльність. В Уфі, крім книг, випускалися періодичні видання: "Вісті Академії наук Української РСР", "Інформаційний бюлетень", журнал "Українська література", щоденна газета "Література і мистецтво". У 1943 р. загальний обсяг друкованої продукції Академії наук України становив 229 друкованих аркушів [3].

При президії Академії працювала комісія з вивчення ресурсів Башкирії та Уралу. За рік-два на карті Башкирії з'явилися численні позначки рудних і поліметалевих родовищ, інших корисних копалин. Інститут чорної металургії мав тісні зв'язки з 26 підприємствами Башкирії, Уралу, Західного Сибіру, Казахстану. Інститут фізичної хімії розв'язав проблему оздоровлення водоем Башкирії.

З самого початку перебування Академії в Уфі було звернуто увагу на необхідність вивчення життя українців у Башкирії. На жаль, статистичних, економічних, історичних досліджень не вели. Фольклором місцевих українців займався відділ фольклору Інституту суспільних наук, з 12 червня 1942 р. реорганізований у відділ фольклору Інституту народної творчості і мистецтва Академії наук УРСР.

Цей відділ, приділяючи в 1941-1942 рр. велику увагу творчості башкирського народу, в ряді написаних і зданих до друку робіт П.Козицького, М. Береговського, Г. Амїри, П.Попова в той же час вивчав творчість тієї частини українського народу, яка входила до складу постійного населення Башкирії. Досліджуючи фольклор українських поселенців в автономній республіці, відділ залучив до цієї справи спеціалістів-мовознавців, співробітників Інституту мови і літератури АН УРСР.

Протягом з вересня 1941 по березень 1943 року відділ фольклору організував сім окремих експедицій та індивідуальних поїздок у ті райони Башкирської АРСР, де знаходились українські поселення. Обиралися по змозі поселення різних типів: то з компактним українським населенням, то з мішаним. Досліджувалися села, що виселилися в різний час і з різних місцевостей України [4].

Перша експедиція, що мала попередній, розвідувальний характер, направилася в села Чишмінського району Башкирії – Санжарівку, Богомолівку та Чернігівку, які були заселені вихідцями з Полтавщини і Чернігівщини в 1899,

1901, 1907 рр. В ній, крім представників відділу фольклору, взяли участь українські письменники П.Панч, О.Копиленко, місцевий краєзнавець М.Касьянов та уфимський художник К.Девлет-Кильдєєв. Учасники експедиції вивчали словесну творчість, народне образотворче мистецтво і матеріальний побут українських поселенців у Башкирії. Результатом роботи був звіт її учасників, цінні рукописні матеріали та стаття О.Копиленка [5]. Був зроблений висновок, що народна творчість в українських поселенців у Башкирії не тільки зберігається, а й процвітає.

Друга експедиція відбулася у квітні 1942 р. до села Кахновки Чишмінського району. До її складу увійшли фольклорист-музикознавець М.Береговський і мовознавець-діалектолог П.Лисенко.

Наступні експедиції та індивідуальні поїздки мали за мету поглибити спостереження, з одного боку, над словесним фольклором, з другого – над мовою українських поселенців Башкирії. З цією метою в червні 1942 р. в села Давлеканівського району виїхала експедиція в складі фольклориста-словесника М.Плісецького і мовознавця В.Ільїна.

Загальний висновок із спостережень і тут був такий самий: ні в народній поезії, ні в народній мові переселенців після 40-50 років їх життя на нових місцях немає деградації і занепаду. Було виявлено ряд видатних майстрів народної творчості, зібрано цінні тексти історичних пісень, пісень-балад, казок та інших жанрів народної поезії [6].

Після того відбулися дві індивідуальні поїздки мовознавця-діалектолога П.Лисенка до с.Івангорода Давлеканівського району в червні-липні 1942 р., а також до с.Талалаївки та с.Миколохуторянського Стерлітамацького району в березні 1943 р.

З метою розширення попередніх спостережень над фольклором українських сіл Башкирії М.Плісецький у січні-лютому 1943 р. зробив новий виїзд у село Софіполь та інші поселення Аургазинського району, а також село Хотомлю Давлеканівського району. Спостереження, зроблені під час двох поїздок М.Плісецького, викладено ним у праці "Фольклор українських поселенців Башкирії" [7].

Між Башкирією та Україною розвинулись у роки війни також тісні культурні зв'язки. У часи німецької окупації Спілка письменників, композиторів, художників України, Київський державний академічний театр опери та балету ім. Т.Г.Шевченка, Дніпропетровський музично-драматичний театр перебували в столиці Башкирії – Уфі [8].

У цей період з'явилася низка творів на українській мові, присвячених Башкирії: "Слово про рідну матір" та "Світова зоря", "Жага" М.Рильського; "Під гул кривавий" і "В годину гніву" В.Сосюри; "Гроза" П.Тичини; роман "Зброя з нами" Н.Рибак та ін. Над перекладами башкирських поетичних творів, п'єс та наукових праць працювали П.Тичина (його "Патріотизм в творчості М.Гафурі"), Я.Городський, І.Кочерга та ін. Дружба Башкирії та України знайшла відгомін також у пізніших творах, таких як "На

калиновім мості" П.Панча, у спогадах Дмитра Косарика, творах Я.Баша. Писали про українську літературу та робили переклади М.Гафурі, С.Кудаш, Р.Нігматі, Б.Бікбай, С.Сафуанов, С.Кулібай, Г.Рамазанов, Г.Амірі та ін. [9].

Перебуваючи у Башкирії, українські діячі культури, науки, виробничники зробили великий внесок у розвиток її економічного, наукового творчого потенціалу. Загалом в роки Другої світової війни в Башкортостані проживало близько 100 тисяч біженців з України.

Після звільнення України від німецько-фашистської окупації Башкирська АРСР шефствувала над Ворошиловградською областю України. Тільки в 1943 р. туди було відправлено у порядку шефської допомоги більше 90 вагонів промислового обладнання та сільськогосподарського інвентаря [10].

Башкирія надавала також допомогу Кіровоградській, Харківській областям України. Учні та вчителі в звільнені райони відправляли книги, зошити, навчальне приладдя. У міру звільнення окупованих територій, українці повертались на батьківщину, але деякі з них залишились і в Башкирії.

Сьогодні українська діаспора Башкортостану є однією з найбільш численних і самобутніх. Вона нараховує близько 75 тис. українців. Майже половина з них (41%) вважає українську мову рідною [11].

Історія українців за межами України – це складова частина історії всього українського народу. І на сучасному етапі розвитку дуже важливою справою є відродження української культури, історії, мови на теренах східної діаспори, в тому числі і в Республіці Башкортостан.

Література

1. Центральний державний архів Республіки Башкортостан, ф. 23, оп. 1, спр. 19, арк. 24; ф. 933, оп. 1, спр. 3199, арк. 201-203.
2. Шакиров М.З. Непереборна сила братерської дружби і співробітництва // Вісник Академії наук Української РСР. – 1983. – № 11. – С. 4.
3. Історія Академії наук Української РСР. – К., 1967. – Кн. 1. – С. 141.
4. Архів Інституту мистецтвознавства, фольклористики та етнології ім. М.Т.Рильського АН України (далі – АІМФЕ АН України), ф. 12, оп. 1, спр. 3, арк. 18-19.
5. Копиленко О. Українські переселенці в Башкирії // Українська література. – 1941. – № 1-2. – С. 193-195.
6. АІМФЕ АН України, ф. 12, оп. 1, спр. 2, арк. 68-80.
7. Ibid., спр. 4, арк. 190-355.
8. Мухаметдинов Г.Р. Деятели литературы и искусства в годы Великой Отечественной войны // Украина-Башкортостан: годы испытаний и сотрудничества. – Уфа, 1993. – С. 35; Ланге В.К. Музыканты Киева в военной Уфе (1941-1943 гг.) // Ibid. – С. 39; Порман Р.Н. Ты, брат Урал, судьбу связал с сынами Украины // Ibid. – С. 74.
9. Марунчак М. Українці в СРСР за кордонами УРСР. – Вінніпег, 1974. – С. 92; Блодо І.Д. Не можна ... мені Башкирію забути! // Украина-Башкортостан. – С. 52-60; Шовкуненко О.В. П.Г. Тичина у колі друзів // Ibid. – С. 61-74; Сафуанов С.Г. По дорогам дружбы // Ibid. – С. 92-124.
10. Очерки по истории Башкирской АССР. – Уфа, 1966. – Т. 2. – С. 428; Документы мужества и героизма. Башкирская АССР в период Великой Отечественной войны (1941-1945). – Уфа, 1980. – С. 204, 205, 207, 213, 215.
11. Национальный состав населения СССР: По данным Всесоюзной переписи населения 1989 г. – М., 1991. – С. 34.